

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕЛІТЕРАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ В ТЕКСТАХ НОВІТНІХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ ВОЄННОГО ЧАСУ

FUNCTIONAL-STYLISTIC POTENTIAL OF NON-LITERARY VOCABULARY IN THE TEXTS OF RECENT UKRAINIAN WARTIME SONGS

Бузько С.А.,

orcid.org/0000-0001-8392-5049

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

У статті описано функціонально-стилістичне призначення нелітературної лексики (розмовно-просторічних лексичних елементів, соціальних діалектизмів, а також відверто брутальної, інвективної лексики) в текстах сучасних українських пісень воєнного періоду. До аналізу були залучені пісні таких виконавців, як Христіна Соловій, Леся Нікітюк, Степан Гіра, Олексій Потапенко, Сергій Бабкін, Джеррі Гейл, Вікторія Булітко, а також гуртів «BOTASHE», «Пирятин», «Діти Фрістайла». Наголошено, що проблема розмежування типів стилістично й соціально маркованого мовлення була й залишається актуальною як для лексикологів, так і для стилістів. Однак і на сьогодні єдиною думкою щодо понять «нелітературна (ненормативна) лексика», «жаргон», «сленг», «соціальний діалект», «інвективна лексика» не вироблено, що зумовлює актуальність обраної теми. Крім цього, актуальність пропонованої статті полягає в тому, що матеріалом лінгвістичного аналізу послуговували ще не досліджені тексти найсучасніших українських пісень у жанрі популярної музики, які стосуються найбільш нагальної на сьогодні суспільної проблеми – російсько-української війни. У статті доводиться, що вибір мовних засобів зумовлюється насамперед авторським осмисленням реальної дійсності, адже саме в такий спосіб автори й виконавці намагаються висловити своє ставлення до суспільно-політичних подій останніх місяців (а саме – російсько-української війни й відвертої російської політики геноциду щодо українського народу). Автор наголошує, що саме таким чином – зняттям будь-яких мовних заборон та обмежень – сучасна українська пісенна культура створює свій мовний світ спротиву, у якому простежується іронічно-зухвале сприйняття реальної дійсності (подекуди абсолютно трагічної) через своєрідну мовну картину світу. Зняття цензури й обмежень у текстах сучасних українських пісень воєнної тематики свідчить насамперед про неприйняття авторами пісенних текстів (та й усім українським суспільством) злочинної та агресивної політики Російської Федерації стосовно українського народу.

Ключові слова: ненормативна (нелітературна) лексика, розмовно-просторічні лексеми, соціальні діалектизми, інвективна лексика.

The article describes the functional and stylistic purpose of non-literary vocabulary (colloquial lexical elements, social dialects, as well as frankly brutal, invective vocabulary) in the texts of modern Ukrainian songs of the war period. The analysis involved the songs of such performers as Khrystyna Solovii, Lesia Nikitiuk, Stepan Hira, Oleksii Potapenko, Serhii Babkin, Jerry Heil, and groups «BOTASHE», «Pyriatyn», «Dity Fristaila». It is emphasized that the problem of distinguishing of types of stylistically and socially marked speech was and remains relevant for both lexicologists and stylists. However, even today, there is no consensus on the concepts of «non-literary (non-normative) vocabulary», «jargon», «slang», «social dialect», «invective vocabulary», which determines the relevance of the chosen topic. In addition, the relevance of the proposed article lies in the fact that the material of the linguistic analysis was the yet unexplored texts of the most modern Ukrainian songs in the genre of popular music related to a topical social problem - the Russian-Ukrainian war. The article proves that the choice of language means is determined primarily by the author's understanding of reality, because it is in this way that the authors and performers try to express their attitude to the sociopolitical events of recent months (namely, the Russian-Ukrainian war and the overt Russian policy of genocide against the Ukrainian nation). The author emphasizes that it is in this way - by removing any linguistic prohibitions and restrictions - that modern Ukrainian song culture creates its language world, in which an ironic and defiant perception of reality (sometimes absolutely tragic) can be traced through a peculiar language picture of the world. The elimination of censorship and restrictions in the texts of modern Ukrainian war-themed songs indicates, first of all, the nonacceptance of the criminal and aggressive policy of the Russian Federation towards the Ukrainian people by the authors of the song texts (and by the entire Ukrainian society).

Key words: non-normative (non-literary) vocabulary, colloquial lexical elements, social dialects, invective vocabulary.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Мовні процеси початку XXI ст. характеризуються посиленням ролі ненормативних, неформальних елементів у мовленні. Це виявляється не лише в зростанні ненормативності розмовно-побутового мовлення, а й у проникненні нелітературних лексичних одиниць (розмовно-просторічних лексем, ді-

лектизмів, сленгізмів, жаргонізмів, вульгаризмів тощо) у мову художньої літератури, деяких засобів масової інформації, а також у тексти сучасних пісень. Попри різновекторність суджень стосовно нелітературної лексики, абсолютно очевидним є те, що перед нами лексичний шар, який виводить дослідника далеко за межі філологічної проблематики; ідеться насамперед про питання мораль-

но-етичної цензури в суспільстві та естетичної цензури окремого індивіда. І хоча просторіччя, сленг, жаргон та власне вульгаризована, обсценна лексика репрезентують мову не з «парадного», так би мовити, боку, однак це жива мовна стихія, що матеріалізує глибинні структури суспільної свідомості. Тому завдання лінгвіста вбачаємо в тому, аби не затаврувати той чи той лінгвістичний феномен як негатив, а зрозуміти, що стоїть за мовним знаком і задля чого він використовується в мовленні. Адже при категоричному запереченні нелітературних мовних елементів створюється небезпечна для розвитку мови ситуація: надмірне прагнення очистити мову від зайвого, непотрібного «може знищити все живе – і це не завжди мовний бур'ян. <...> У мові повинно бути все: від літературного ядра до крайнього розмовного маргінесу. Інакше рух мови виключно до ядра призведе до її згортання» [1, с. 6]. Нашу увагу привернули тексти сучасних українських пісень, які нерідко містять різні елементи нелітературної лексики, зокрема розмовно-просторічні слова, суржикові елементи, а подекуди й відверто брутальну, нецензурну (інвективну, обсценну) лексику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних лінгвістичних дослідженнях явище розмовної (нелітературної) мови вивчається переважно у двох аспектах: 1) із погляду стилістичної диференціації розмовної мови в межах загальнонародної – її поділ на розмовне мовлення літературної форми національної мови і некодифіковані форми розмовної мови (вульгаризми, діалектизми, жаргонізми і т. ін.); 2) із погляду ситуативно-комунікативних особливостей функціонування розмовної мови. Якщо з погляду своєї комунікативної специфіки всі форми реалізації розмовної мови можуть бути об'єднані за найістотнішими ознаками – невідповідність мовного акту, протікання його в неофіційних умовах тощо, то в плані функціонально-стилістичної диференціації нелітературної лексики основний розподіл пролягає насамперед між її різновидами, обмеженими в територіальному (територіальні діалекти) або соціальному (соціальні діалекти) аспектах [2, с. 9]. Отже, будучи відкритою, динамічною системою, мова реалізується у великій кількості варіантів, зокрема історичних, територіальних та соціальних. Проблема розмежування типів стилістично й соціально маркованого мовлення була й залишається актуальною як для лексикологів, так і для стилістів. Значний внесок у вирішення цієї проблеми зробили такі українські лінгвісти, як В. Винник, Д. Ганич, С. Єрмоленко, Є. Кротевич, Л. Ставицька, В. Товстенко та ін.

Однак і на сьогодні єдиної думки щодо понять «нелітературна (ненормативна) лексика», «жаргон», «сленг», «соціальний діалект» не вироблено. С. Форманова, вивчаючи ненормативну лексику, послуговується терміном «інвектива», розуміючи під цим поняттям слова, які мають яскраво виражений інвективний (заборонений) компонент та які кваліфікують як лайку. «Інвектива є частиною словникового складу мови, – стверджує дослідниця, – а оскільки у мові нічого не можна дозволити чи заборонити, вона живе за своїми законами. Безумовно, використання подібної лексики не прикрашає мову, однак усукати, замовчувати окремі факти живої мови філолог не має права [3, с. 8].

Мета пропонованої статті – аналіз функціонально-стилістичного призначення нелітературної лексики (розмовно-просторічних елементів, соціальних діалектизмів, а також відверто брутальної, інвективної лексики) в текстах сучасних українських пісень воєнного періоду (починаючи від повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України).

Виклад основного матеріалу. Від 24 лютого 2022 року, тобто від початку повномасштабної війни Російської Федерації проти українського народу, значної популярності серед українського населення набувають пісні воєнної тематики (так звана «музика війни», або ж «пісні воєнного часу»). Лексичні засоби, якими послуговуються автори текстів цих пісень, абсолютно різноманітні. Так, дуже часто, слухаючи новітні пісні зазначеної тематики, ми можемо помітити вкраплення елементів ненормативної, нелітературної лексики – розмовно-просторічної, соціально маркованої та відверто брутальної (інвективної). На наш погляд, філолог не має права приховувати те, що існує в живій мовній стихії, тому ми вирішили проаналізувати функціонально-стилістичний потенціал зазначених нелітературних лексичних елементів, наявних у текстах сучасних українських пісень, присвячених подіям російсько-української повномасштабної війни 2022 року.

За нашими спостереженнями, у багатьох сучасних піснях воєнної тематики активно функціонує розмовно-просторічна лексика. Цей термін ми вживаємо на позначення одного зі структурно-функціональних позалітературних різновидів лексичної системи загальнонародної мови, для якого властива сукупність таких ознак, як певна стилістична зниженість (переважно це наявність емоційних та експресивних конотацій пейоративного характеру); відносна ненормативність (відмежовує розмовно-просторічну лексику від літературного різновиду розмовного мовлення);

загальнопоширеність (відрізняє цей пласт лексики від територіальних і соціальних діалектів та індивідуальних «неправильностей» мовлення).

Нами було виявлено, що в багатьох випадках розмовно-просторічні слова функціонують у текстах сучасних пісень воєнної тематики майже на одному рівні з нейтральними компонентами, створюючи своєрідний колорит простоти й невимушеності. Це стосується насамперед слів, найбільш наближених до розмовної лексики, яка надає висловлюванню розмовного характеру в основному завдяки зниженому експресивному забарвленню. Створюючи атмосферу невимушеності, розмовно-просторічна лексика водночас робить текст пісні більш емоційним та виразним, напр.:

Наші надавали раші, гей!

Наші надавали раші, гоу!

Наші надавали раші

ЗСУ – найкраці! («Наші надавали раші», виконавець – Олексій Потапенко; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=E867XR2woIE>).

У наведеному уривку лексема *надавали* має значення «дали відсіч», а зневажливим словом *раша* (*рашка*) в багатьох новітніх українських піснях називається країна-окупант, тобто Російська Федерація, напр.:

А у рашки все іде за планом,

Шлем їм чорні торби день за днем!

А у рашки все іде за планом,

Ну а план – «за руським кораблем»! («Все іде за планом», виконавець – гурт «Діти Фрістайла»; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wEm5H3cAjF4>).

Подекуди розмовно-просторічна лексика, що використовується в текстах новітніх пісень воєнного часу, або перебуває на межі літературного вжитку, або взагалі виходить за цю межу через відчутну зниженість емоційно-експресивних чи оцінних конотацій, напр.:

А іще в нас на озброєнні є гуси.

Вони в небі літаки таранять всі.

Мітять влучно голуби піхоту руських.

Потім кучно серуть «градом» горобці.

Бійтєсь, суки! Бо у нас, «на Україне»,

Навіть в миші офіцерське є звання:

В лісі й полі, під землею і на небі

Ненавидять усім серцем москаля! («Сіла птаха», виконавиця – Леся Нікітюк; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yFbNDpYSRwg>).

У загальномовних тлумачних словниках лексики, подібні до виділених, зазвичай позначаються ремарками *вульг.* (вульгарне), *зневажл.* (зневажливе) або *розм.* (розмовне). У наведеному

текстовому уривку можемо також помітити своєрідну гру слів, адже лексема *градом* тут асоціюється насамперед із реактивною системою залпового вогню БМ-21 «Град».

У деяких випадках розмовно-просторічні лексеми не відповідають граматичним нормам, як-от у наступному прикладі:

Геть з України! Геть! Геть!

Геть з України, москаль некрасівий... («Геть з України», виконавиця – Джеррі Гейл (Jerri Heil), за участі Верки Сердючки; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=s8-h21rk0Co>).

Зазвичай подібні прийоми використовують задля стилізації під просто-розмовне мовлення, що надає тексту пісні певного іронічного чи гумористичного забарвлення.

У текстах сучасних українських пісень розмовно-просторічна лексика може поєднуватися з іншими типами нелітературної лексики, зокрема із соціальними діалектизмами, під якими маємо на увазі специфічні лексеми, що являють собою експресивно-оцінну, переважно стилістично знижену синонімію щодо загальномовних позначень. Як правило, ці лексичні елементи властиві мовленню людей, об'єднаних спільними інтересами, захопленнями, професією, віком, ситуацією тощо. Використання цих одиниць у текстах сучасних пісень значною мірою підсилює їх виразність, емоційність та експресивність, напр.:

Ніхто не думав, ніхто не бачив,

Яка насправді була українська лють.

Катів проклятих безжально мочим,

Тих, щонанашуземлюпруть («Українська лють», виконавиця – Христина Соловій; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PqVCQEthhOU>).

«Словник сучасного українського сленгу» подає кілька тлумачень лексеми *мочити*, з-поміж яких наведеного уривку стосується перше, найбільш поширене – «вбивати» [1, с. 197].

Як стилістичний засіб нелітературна лексика часто використовується в пісенних текстах на тлі лексики високого стилю, зокрема поетичної, що зумовлює специфічну особливість функціонування цієї групи лексики в досліджуваних текстах, напр.:

Розцвіли садочки зелененькі,

Але не побачить їх орда.

За життя роздерте,

Скажем вам відверто:

Скоро їй звізда...

Ленд-ліз! Тра-та-та!

Підкрадається звізда... («Все іде за планом», виконавець – гурт «Діти Фрістайла»; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wEm5H3cAjF4>).

У «Короткому словнику жаргонної лексики української мови» Л. Ставицької лексема *звізда* має ремарку *жарт.* (жартівливе) й тлумачиться як «побої», а вислів *дати зізди* пояснюється як «бути побитим або покараним» [4, с. 124]. Отже, маємо всі підстави стверджувати, що використання цього та інших подібних висловів у текстах сучасних українських пісень свідчить про впевненість українського народу в тому, що країна-агресор урешті понесе належне покарання за всі воєнні злочини, скоєні в окупованих регіонах України. Поєднання ж у складі одного структурного цілого (речення, словосполучення) різностильових елементів і їх контрастування створює своєрідну експресію та виконує важливі стилістичні функції – як правило, таким чином створюються гумористичні, іронічні, сатиричні та інші подібні ефекти.

У багатьох сучасних пісенних текстах іронія межує із сарказмом, при цьому віднайти ту межу, де закінчується приховане глузування й починається відверте саркастичне висміювання тих чи тих осіб, подій або явищ, не завжди видається можливим. У ряді випадків подібні стилістичні ефекти досягаються саме завдяки використанню нелітературної лексики, напр.:

Україна вернула кордон!

Красна площа – тепер полігон.

За Уралом панує Китай,

А Курили – японський то край!

На Росії щодня повна діч

І тривога лунає всю ніч.

«Ще не вмерла!» співають в ОРДЛО,

А у бункері здохло пуйло! («Цей сон», виконавці – Леся Никітюк, Степан Гіра; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x8DOfGW86sQ>).

Припускаємо, що саме таким чином автори пісенних текстів намагаються відобразити своє ставлення до нинішніх суспільно-політичних подій і передати його слухачам за допомогою сарказму та чорного гумору, що, можливо, є захисною психологічною реакцією на трагічні реалії сьогодення. Подеколи ефект сарказму досягається за допомогою відверто брутальних, заборонених (інвективних) слів у поєднанні з іншими типами стилістично зниженої лексики. Будучи якоюсь мірою табутованими, забороненими, соціально марковані лексеми мають значний вплив на процес розуміння прагматичної інформації – вони сконцентровують і мобілізують увагу адресата (у нашому випадку – слухача пісні), деавтоматизують процес сприйняття текстової інформації та, відповідно, навколишньої дійсності. Яскравим прикладом використання різних типів нелітера-

турної лексики є пісня «Арта» («Немає москаля») гурту «Пирятин», уривок із якої наведено нижче:

Пре колона техніки,

Псковська десантура.

А по куцах засіла

гереушна агентура.

Аж раптом їбануло

І замовкли дизеля.

Побило десантуру,

Пригоріли труселя.

І москаля нема,

Немає москаля.

Немає ніхуя воище,

Сама сира земля.

Працює артилерія,

Їбашать пацани.

Одним кацапом менше,

А вторий насрав в штани... («Арта» («Немає москаля»), виконавець – гурт «Пирятин»; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0YСmjuRtNEc>).

Вибір мовних засобів зумовлюється авторським осмисленням дійсності, підпорядковується ідейно-естетичній спрямованості пісенних текстів. Саме в такий спосіб деякі автори й виконавці намагаються висловити своє ставлення до сучасного світу, у якому соціально-політичні події останніх місяців (а саме – російсько-українська війна й відверта російська політика геноциду щодо українського народу) спричинили глибокий переворот у суспільній свідомості й, відповідно, переворот у пісенній культурі.

Варто також звернути увагу на асоціативні зв'язки деяких пісень, пов'язані з відомими подіями й конкретними людьми. Так, славнозвісна фраза українського військового – захисника Зміїного острова – надихнула на створення пісень не одного автора, напр.:

Краще всіх лікарських крапель:

«Русский военный корабль, иди нахуй» («Я солдат UA», виконавець – Сергій Бабкін; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fGw11cjBuh4>);

Рускій воєнний корабль,

Пішов би ти нахуй.

Вся моя країна –

Велика рідна сім'я тут («ПНХ», виконавець – гурт «BOTASHE»; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=F4PssjKhe58>).

Не менш відомим на багатьох каналах YouTube став ще один вислів, який майстерно обіграла Вікторія Булітко:

Боже, яке кончене,

Боже, яке кончене

Путін і його оточення («Боже, яке кончене»,

виконавиця – Вікторія Булітко; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1irpeNHXr6Y>).

Отже, навіть говорячи (а точніше, співаючи) про цілком серйозні речі, українські виконавці вдаються до нелітературних мовних елементів, завдяки чому сучасні пісні нищать будь-які межі й кордони та певною мірою врівноважують і поєднують, здавалося б, несумісне.

Із цього приводу варто наголосити, що, на думку багатьох учених, у ставленні до відверто брутальної лексики простежується різка відмінність між українською та російською етнічними культурами. Як зазначає Я. Радевич-Винницький, українські народні звичаї здавна накладали суворе табу на вживання матірних слів, чого не можна стверджувати стосовно російської культури [5, с. 183]. Цей погляд підтримує авторка «Німецько-українського словника лайливих слів» О. Гаврилів, яка також стверджує, що «російський мат не властивий українській ментальності й природі української лайки» [6, с. 43]. Тому припускаємо, що автори зумисне використовують у текстах пісень відверто брутальну, нецензурну лексику, аби представники російського етносу їх почули й зрозуміли.

Насамкінець зауважимо, що всі окреслені мовні елементи, крім зазначених стилістичних функцій, виконують ще одне важливе завдання – допомагають висловити глибоку впевненість усього українського суспільства в тому, що Україна неминуче переможе в цій війні:

А наші люди, а українці

Проти русні об'єднали вже цілий світ.

І скоро зовсім русні не буде

І буде мир на всій Землі («Українська лють», виконавиця – Христина Соловій; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PqVCQEthhOU>).

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, використання в текстах

сучасних українських пісень ненормативної лексики певною мірою відбиває світоглядні позиції їх авторів, що констатують у такий спосіб своє ставлення до російсько-української війни та відтворюють відчуття певної хаотичності сучасного світу. Зняття цензури й обмежень у текстах сучасних українських пісень воєнної тематики свідчить насамперед про неприйняття авторами пісенних текстів (та й усім українським суспільством) злочинної та агресивної політики Російської Федерації стосовно українського народу. Повне ігнорування будь-яких морально-етичних норм у поведінці російських окупантів провокує, зі свого боку, зняття будь-яких заборон у використанні всіх можливих засобів мови під час створення та виконання українських пісень відповідної тематики. Якоюсь мірою такі «екстремальні» прийоми допомагають розширити й інтенсифікувати референційні можливості мови, а відтак – збільшити й комунікативну «привабливість» сучасної української пісні. Звісно, це не означає, що таке слововживання – єдиний «рецепт» успішної, популярної пісні, адже далеко не всі виражальні засоби загальнонародної мови сприяють створенню естетичного. Однак наголосимо, що, на нашу думку, саме таким чином – зняттям будь-яких мовних заборон та обмежень – сучасна українська пісенна культура створює свій мовний світ спротиву, у якому простежується іронічно-зухвале сприйняття реальної дійсності (подекуди абсолютно трагічної) через своєрідну мовну картину світу.

Пропонована стаття відкриває перспективи подальших напрацювань у цьому напрямку. Зокрема, нам видається цікавим та актуальним дослідження мовного оформлення сучасних кавер-версій відомих народних пісень, що може стати матеріалом для написання подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник сучасного українського сленгу : упорядник Т. М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
2. Товстенко В. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище : Монографія. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2003. 278 с.
3. Форманова С. Інвективи в українській мові : Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.
4. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 291 с.
6. Гаврилів О. Німецько-український словник лайливих слів. Львів : Апріорі, 2005. 144 с.